

מילים מתיבת הנגינה

כיום מבחינים בין מוזיקה כלית למוזיקה קולית, בין נגן ובין שר, ואולם בימי קדם לא הייתה הבחנה כזו: אפשר לשיר במילים כגון "וּתְשֹׁר דְבוֹרָה וּבָרַק בֶּן אֲבִינֵעַם... לְאִמּוֹ" (שופטים ה, א), ואפשר לשיר בכלים כמסופר על שלמה שעשה כינורות ונבלים לְשָׂרִים (מלכים א י, יב) וכפי שבא לידי ביטוי בצירוף פְּלֵי שִׁיר. הפועל זָמַר מתקשר בתנ"ך בעיקר לנגינה, כגון בתהלים: "אֲזַמְּרָה לְךָ בְּכִנּוֹר" (עא, כב), "בְּנִבְלָ עֲשׂוֹר אֲזַמְּרָה לְךָ" (קמד, ט). בימינו השורש זמ"ר משמש במילים שונות בשתי המשמעויות: הזמרים שרים ואילו התזמורת וה"כליזמרים" מנגנים. את המילה זָמַר ירשנו מלשון חז"ל, והתזמורת היא חידושו של בן-יהודה (תחילה במשמעות קונצרט). מילים אחרות משורש זה שירשנו מן המקורות משמשות בימינו בהקשר של שירה במילים: זְמָרָה, מְזַמֵּר וְזַמְרֵינִי מן המקרא, וְזָמַר מלשון חז"ל.

בתנ"ך האדם ששר (או מנגן) נקרא פשוט שָׂר, כגון "אִם אֲשִׁמַּע עוֹד בְּקוֹל שָׂרִים וְשָׂרוֹת" (שמואל ב יט, לו), ובעברית המקראית המאוחרת הוא נקרא גם מְשׁוֹרֵר. היום מְשׁוֹרֵר הוא דווקא מי שכותב שירה, כמשמעות המילה בימי הביניים. תהליך הפוך קרה למילה פייטן: מלכתחילה פייטן הוא מחבר הפיוטים, וכיום הוא גם מי ששר אותם.

גם השורש נע"ם קשור למוזיקה, כגון בכינויו של דוד "נְעִים זְמֵרוֹת יִשְׂרָאֵל" (שמואל ב כג, א). מכאן המילה נְעִימָה והפועל הִנְעִים, כגון 'הנעים קולו בשיר'. גם לפועל עָנָה משמעות של שירה, כגון בשירת הבאר "עָלִי בְּאֵר עֲנֵנוּ לָהּ" (במדבר כא, יז). מהשוואה ללשונות שמיות אחרות עולה כי אין קשר גיזרונני בין עָנָה במשמעות 'שָׂר' לְעָנָה במשמעות 'השיב', וכן בין נְעִים במשמעות המוזיקלית לנְעִים במשמעות 'טוב'. פועל נוסף שאולי שייך לענייננו הוא פָּצַח, כגון 'פצח בשיר'. יש הקושרים אותו אל הפעלים פָּתַח, פָּקַח וּפָצָה, אך אחרים סוברים על פי הסורית שפירושו היסודי שְׁמַח ומכאן שָׂר, רִינָן.

תחום המוזיקה והשירה הוא כה מרכזי, עד כי מלבד כל המילים האלה שאלה לשוננו כמה מילים חשובות משפות אחרות: לְחָן מערבית, פְּזֻמּוֹן וּפְיוּט מיוונית (פיוט קרוב לפואטיקה), וכמובן המילה מוזיקה עצמה – אמנותן של המוזות היווניות.

מאז ומעולם הייתה המוזיקה במרכז התרבות האנושית, והדבר ניכר היטב בלשון. בתנ"ך נזכרים כלי נגינה רבים: גְּתִית, חֲלִיל, חֲצֹצְרָה, כְּנֹר, מְנַעֲנְעִים, מְצַלְתִּים, צִלְצָלִים, נָבֵל, עוּגָב, עֲשׂוֹר, פְּעֻמוֹ, קָרֹן, שׁוֹפָר, שְׁלִישִׁים, שְׁמִינִית, תֹּף; ובארמית של ספר דניאל: מְשֻׁרְקִיתָא, סַבְכָא, סוּמְפוּנְנָה, פְּסִנְתְּרִין, קְתָרוֹס (שלושת האחרונים מן היוונית).

לנגינה בכמה מן הכלים נתייחדו בתנ"ך פעלים נבדלים: בקרן מושכים, בשופר ובחצוצרה תוקעים ומריעים. ויש פעלים שנגזרו משמות הכלים: מחצוצרה יש מְחַצְצָרִים – לפי הקרי באחד המקומות, ומְחַצְצָרִים – לפי הכתיב (היום רווח חֲצָרָץ). מתוף נגזר תוֹפֵף ומחליל חֲלָל. במשנה נאמר על מביאי הביכורים: "החליל מכה לפניהם עד שמגיעים קרוב לירושלים" (ביכורים ג, ג), ועל פי זה כתב לוי קיפניס "הָהָ, הָהָ, בִּתְּנֵי יְהוָה בְּחֲלִיל". בשירים עבריים אחרים החליל רן או מְרַנֵּן. וממתי פורטים על כלי מיתר? על העשירים העסוקים בתענוגות אומר הנביא עמוס: "הַפְּרִטִים עַל פִּי הַנְּבֵל, כְּדוֹדֵי חֲשָׁבוּ לָהֶם כְּלֵי שִׁיר" (ו, ה). לפי הפירוש המקובל פריטה זו היא שירה קצבית ומדודה לצלילי הנבל. אך בספרות העברית שלמן תקופת ההשכלה פריטה היא נגינה בנבל ובכלי מיתר אחרים ואף בפסנתר.

בכל הכלים אפשר כמובן לנגן. בעל המקצוע הוא נָגֵן, אך בתנ"ך הוא מְנַנֵּן או נוֹגֵן. מכאן נולד בספרות העברית המתחדשת הצירוף

'מקהלת נוגנים' במשמעות תזמורת, וזהו אף שם שירו של ביאליק "יוסי בכינור...". מְנַנֵּנָה יש בתנ"ך רק פעם אחת, והיא מתפרשת כשיר לעג: "שִׁבְתֶּם וְקִימְתֶם הַבֵּיטָה, אֲנִי מְנַנֵּנְתֶם" (איכה ג, סג). בעיתונות העברית מסוף המאה התשע-עשרה מְנַנֵּנָה היא 'קונצרט', 'יצירה מוזיקלית' ועוד, אך לבסוף התקבעה בה המשמעות לחן, מלודיה.